

doi:10.5559/di.24.3.02

IZMEĐU UTOPIJE I NEMJESTA – SUVREMENI SUBURBANI PROSTOR

Sara URSIĆ
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

UDK: 316.334.56(1-191.8)
Pregledni rad

Primljeno: 21. 5. 2015.

Prostor na rubovima gradova, shvaćen u najopćenitijem smislu, kao i naselja koja su dio toga prostora specifičan su socioprostorni laboratorij današnjice. Grad prodire u svoju okolicu na nebrojene načine, od kojih su neki vidljivi oku, a neki počivaju na simboličkoj razini, pa možemo govoriti o skupu odnosa koji prožimaju prostor i stvaraju nove slojeve. Definiranje suburbanizacije i srodnih procesa iz socioprostornog aspekta zahtijeva slojevit interdisciplinarni pristup s obzirom na važnost povijesnoga, geografskoga i društvenoga konteksta, čije međudjelovanje stvara specifične socijalne i prostorne konstrukte. Polazeći od tvrdnje da smo svjedoci planetarnoga suburbanizma, analizirat ćemo proces suburbanizacije fokusirajući se na trendove u suvremenom razvoju rubnih naselja. Proučavanje (sub)urbanoga prostora zahtijeva izmicanje iz strogih definicija grada i njegove okolice, odnosno prihvaćanje da su granice grada permeabilne, stoga se u ovom radu istražuje suburbanizacija kroz široku lepezu teorijskih i istraživačkih praksi. Promišljajući proces suburbanizacije kroz brojne aspekte, kao što su dinamika procesa, prostorna i socijalna dinamika te kroz istraživanje konceptualnoga i semantičkoga bogatstva koje se razvijalo u zadnjim desetljećima, ovaj rad teži objasniti glavne pokretače i rezultate suvremene suburbanizacije.

Ključne riječi: suburbanizacija, predgrađe, rubni prostor, nemjesto, grad

✉ Sara Ursić, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Marulićev trg 19/1, p. p. 277, 10 001 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: sara.ursic@pilar.hr

UVOD U PROCES SUBURBANIZACIJE

U svijetu koji postaje urban često se susreće teza da zapravo postaje suburban (Gans, 1993; Phelps, Parsons, Ballas i Dowling, 2006; Kolb, 2008). Suburbanizacija je jedan od operacijskih pojmova istraživanja urbanoga prostora danas, pa je definicija procesa suburbanizacije kompleksna i znači neprekidno istraživanje s obzirom na široku primjenu u raznim znanstvenim disciplinama. Iako je doslovno značenje riječi suburbano jasno, dometi suburbanizacije različiti su, ovisno o disciplini koja ih istražuje. Značenje riječi "suburb" dolazi od latinskih riječi *sub*, što znači pod, ispod, do, u, i *urbs*, što znači grad. Predgrađe kao doslovan prijevod engleske riječi "suburb" definirano je kao "naselje na rubu velikoga grada" i dopušta široku upotrebu te riječi s obzirom na to da definira sam rub, a kao što ćemo vidjeti, značenje i simbolika *predgrađa* razlikuje se ovisno o kontekstu u kojem istražujemo fenomen suburbanizacije. U engleskom jeziku postoje izvedenice riječi "suburb" kao što su "suburbia" ili "suburbian", koje se odnose više na određeni stil života ili specifično ponašanje ljudi koji žive na određenoj lokaciji, u predgrađu, tj. "suburb". U hrvatskom jeziku, a i ostalim slavenskim jezicima, upotreba riječi suburbano ili suburbija vezana je najčešće uz akademsku i stručnu terminologiju, a u svakodnevnom govoru upotrebljava se riječ predgrađe, odnosno inačice predgrađa u slavenskim jezicima.

U ovom ćemo se radu baviti pregledom suvremenih procesa suburbanizacije, gdje su predgrađa u tradicionalnom smislu riječi zamijenjena raznim neologizmima kojima se pokušava dohvatiti širina transformacije tih rubnih prostora. Predgrađe može biti staro ili novo, može biti rezidencijalno ili industrijsko ili seosko, a može biti i mješovita karaktera, može biti unutarnje predgrađe grada (*inner suburb*) ili pak vanjsko predgrađe (*outer suburb*), dakle njegova definicija može ovisiti o geografskoj lokaciji s obzirom na centralni grad, o socijalnoj strukturi i o funkcionalnoj strukturi. Soja naglašava potrebu za promjenom tradicionalne urbane paradigme jer smatra da određene prostorne lokacije mijenjaju svoje značenje i poziva na regionalnu urbanizaciju: "Ono što je nekad bilo centralno postaje periferno, a ono što je periferno postaje sve više centralno" (Soja, 2000, str. 152). Danas se procesi suburbanizacije i predgrađe kao rezultat tih procesa mogu događati na lokacijama koje su u prošlosti bile daleko izvan urbanoga tkiva, pa je stoga potrebno definirati još neke bitne operacijske pojmove, kao što je gradski rub ili urbana periferija te odnos urbanoga i ruralnoga prostora, koji je posebno važan kada je riječ o Hrvatskoj. Evoluciju predgrađa u socioprostornom aspektu pratit ćemo kroz odnos prostora i mjesta, odnosno pokušat ćemo istražiti jesu li upravo suvremena predgrađa između ostalog i sinonim za nemjesta ili *junkspace*.

Početak suvremene suburbanizacije rezultat je niza međuvisnih čimbenika koji su navodili mahom više slojeve društva u potragu za novim stilom života s obzirom na to da se grad koji su poznavali do tada stubokom mijenjao. Autori poput Hirt (2012), Jacksona (1985) i Fishmana (1987) suburbanizaciju definiraju kao proces koji uključuje "namjerni urbani eskapizam, svjesno odvajanje od kaosa i kompleksnosti urbanog u potrazi za privatnim obiteljskim životom u zelenom okruženju" (Hirt, 2012, str. 109).

Jacksonova definicija potječe iz geografije, no svejedno naglašava specifičan životni stil koji dolazi s konceptom: "Suburbanizacija je proces koji uključuje sistematičan rast rubnih područja bržim ritmom nego što raste centralni grad te podrazumijeva životni stil koji uključuje dnevnu migraciju u centar i prvi put se pojavila u Velikoj Britaniji i SAD-u nakon 1815. godine" (Jackson, 1985, str. 13).

Proces suburbanizacije povezan je s razvojem industrijskoga grada i započeo je u Velikoj Britaniji, iz čega je i proizašao tip suburbanizacije koju danas nazivamo *anglo-američka suburbanizacija*, na što se većim dijelom odnosi navedena definicija. Jedan od razloga zbog kojeg je proces suburbanizacije potekao iz Velike Britanije leži u tipu industrijalizacije koja je dovedena u centar grada, za razliku od npr. francuskoga tipa industrijalizacije, koji je svoja industrijska postrojenja gradio izvan gradskoga središta (Mace, 2013). Osim toga, razlog je bio snažno stratificirano i tradicionalno englesko društvo (Phelps i sur., 2006). Potreba za izmicanjem užurbanom i sve više socijalno heterogenom gradu navela je englesku aristokraciju i građanstvo da potraže mirnija mjesta za život. Fishman smatra da je suburbanizacija prije svega kulturna tvorevina te svoju teoriju procesa suburbanizacije temelji na promjeni ekonomske strukture i kulturnih vrijednosti više klase (Fishman, 1987).

Forsyth je izdvojila neke dimenzije prema kojima se mogu definirati predgrađa. To su lokacija, karakteristike izgrađenog okoliša, transport, aktivnosti, administrativno upravljanje, sociokulturna dimenzija, način planiranja i dizajniranja te povijest (Forsyth, 2012). McManus i Ethington (2007), na sličnom tragu, navode tri važna obilježja za analiziranje suburbanoga prostora: *uklopljenost, urbana morfologija i interaktivna ekologija*. Uklopljenost se odnosi na povijesnu dimenziju mjesta, dok se urbana morfologija tiče promjena koje su se događale s vremenom, a potonje obilježje govori o tome kako se danas iskorištava suburban prostor s obzirom na nasljeđe koje nosi određeno mjesto. Ova tipologija posebno obraća pažnju činjenici da je povijesnost, tj. uklopljenost nekoga prostora, važna za suvremenu percepciju, poglavito u slučaju predgrađa, koja su, gledajući na globalnoj razini, polimorfna (Grant i sur., 2013; Mace, 2013; Cocoran, Gray i Peillon, 2010).

Prihvatanjem polimorfnosti predgrađa donekle se dovode u pitanje i teze o homogenosti kao ključnom obilježju predgrađa, bilo da se radi o socijalnoj ili o urbanističkoj homogenosti. "Jedan takav mit je pretpostavka o socijalnoj homogenosti predgrađa. Drugi takav mit je da su sva predgrađa uniformna kada je riječ o formi ili izgledu" (Harris i Larkham, u Phelps i sur., 2006, str. 7). Iako je uniformnost anglo-američkoga predgrađa postala sinonim za suburbano, čak ni ta predgrađa nisu toliko jednodimenzionalna pogotovo kada govorimo o suvremenim predgrađima, a kada je riječ o europskim predgrađima, nerijetko se susrećemo zapravo s definiranim naseljima – urbanima ili gradskima – koja nose svoju povijesnost i mjesnost te specifičan identitet koji proces suburbanizacije više ili manje mijenja.

Još je jedna bitna dimenzija suburbanoga, a to je specifičan životni stil. Vidjeli smo da se u definicijama pojavljuje način života ili životni stil kao posebna kategorija zbog toga što se suburbano razlikuje od urbanog ili ruralnog između ostalog po životnom stilu. Mumford je uveo privatnost u analizu kao bitan aspekt suburbanizacije, naglašavajući da je suburban način života "kolektivni napor za življenje privatnog života." (Mumford, 1961). Bilo da je riječ o naseljima u ruralnom krajoliku ili bližim gradskim predgrađima, suvremeno suburbano najčešće podrazumijeva dnevne migracije i potragu za privatnosti i ekskluzivnosti te potrebu za životom u prirodi. Pomalo paradoksalno, s tim istim zahtjevima dolazi i onaj za životom u zajednici koja se tek mora stvoriti ili pak uklopiti u postojeću. Potonje je često kompleksniji socijalni pothvat, s obzirom na to da se nerijetko životni stil onih koji doseljavaju u nove suburbanne prostore razlikuje od onoga koji zateknu na specifičnom mjestu. Danas, kada su razni životni stilovi prisutni svuda i gdje je strogo razdvajanje ruralnog i urbanog gotovo nemoguće, proces suburbanizacije nosi neki novi tip zajednice. Solomon naglašava da je u malim gradovima i naseljima koja su dio suburbanizacijskoga procesa uobičajena populacija koju karakterizira manji stupanj povjerenja, opadanje važnosti susjedstva kao dimenzije djelovanja zajednice te koncentriranje na posjedovanje umjesto na socijalno djelovanje kada je riječ o pozicioniranju u zajednici (Solomon, 2007).

STVARANJE GLOBALNOGA SUBURBANIZMA

Proces suburbanizacije, kao što se vidi iz uvodnoga dijela, važan je dio širega procesa urbanizacije, koji je, uz globalizaciju, dominantan u istraživanju urbanoga područja. Suburbanizacija kao specifičan dio procesa urbanizacije započela je naglim razvojem industrijskoga grada u 19. stoljeću, a začeci zapadnjačke suburbanizacije vuku korijene iz engleskih vrtnih gradova (*garden cities*) još iz viktorijanskoga doba (Clapson,

2003). Jackson smatra da je suburbija stara kao i civilizacija, ako se promatra kao "specifičan rezidencijalni dio ili kao razbacana mješavina stanovanja i poslova izvan gradskih zidina" (Jackson, 1985, str. 13). Iako su očito postojala od davnina, predgrađa su ranije rijetko bila planirana. Radilo se zapravo o selima nadomak utvrđenim srednjovjekovnim gradićima koji su opskrbljivali stanovništvo grada. "Suburbija se izdigla između 1815. i 1939., kao neljupki, razlijevajući artefakt koji je malo tko volio. Naravno, postojala su predgrađa davno prije 19. stoljeća u smislu mjesta izvan gradskih granica ili na rubovima grada koja su vezana uz centralni grad fizički i ekonomski, a sastojali su se od trošnih i prljavih naselja što su ih nastanjivali najsiromašniji i najjadniji stanovnici koji su se bavili najzloglasnijim poslovima" (Fishman, 1987, str. 2).

U Velikoj Britaniji proces suburbanizacije počeo je u 19. stoljeću, kada se broj stanovnika u gradovima naglo povećavao, a proces industrijalizacije sve više zahuktavao. Osim tehnoloških inovacija, poput električne energije i telefona, koji su omogućili širenje u prostoru, a istodobno komunikaciju i komociju u suburbanom pojasu, Clapson navodi transformaciju prometa i decentralizaciju ekonomije kao dva najvažnija faktora koja su potaknula suburbanizaciju u Velikoj Britaniji i SAD-u. No tek nakon 1950. godine, kada su automobili postali dostupni većem dijelu društva, možemo govoriti o činjenici da su predgrađa usmjerena prema prijevozu osobnim vozilima, dok je do tada prevladavao javni prijevoz s posebnim naglaskom na željeznici. Hall naglašava kako je upravo željeznička stanica bila simbol suburbije te je s trgovinama i otvorenim prostorom pridonosila uspješnom dizajnu predgrađa (Hall, 2005). Iako neosporan preduvjet za razvoj suburbanizacije, Jackson i Harris skreću pažnju na činjenicu da razvoj prijevoznih sredstava nije dovoljan da se objasni začetak suburbanizacije (Jackson, 1985; Harris, 2010). Jackson naglašava da su *kulturne vrijednosti* bitna dimenzija kada govorimo o američkoj (ali i o britanskoj) suburbanizaciji: "Ishodišne uzroke jačanja socijalne geografije koja počiva na stratifikaciji i segregaciji (...) uz transportnu tehnologiju i jaku mehaničku snagu oslobođenu u industrijskoj revoluciju moramo tražiti i u razvoju novih kulturnih vrijednosti" (Jackson, 1985, u Nicolaidese i Wiese, 2006, str. 29). Nadalje, isti autor govori i o američkoj *antiurbanoj tradiciji*, prema kojoj je veliki grad problematičan iz nekoliko aspekata, počevši od infrastrukturne borbe s vjetrenjačama i sve veće etničke i socijalne heterogenosti pa do moralne degradacije, po kojima su već bili poznati europski gradovi. Osim kulturnih i socijalnih vrijednosti, Jackson ističe i resemantizaciju pojmova dom (*home*) i vrt: prvi je tek u 19. stoljeću počeo označavati prostor koji naseljava jezgrena obitelj kao primarna jedinica društvenog

ustroja, a drugi je doživio transformaciju iz poljoprivrednoga vrta u ukrasni, estetski prostor ili pak u njegovani travnjak. Simbolički zaokret prema privatnom domu i ukrasnom vrtu neminovno je vodio do promjene u načinu stanovanja, pa Jackson povezuje arhitektonsku transformaciju kuće utemeljenu na "posebnim zonama za različite aktivnosti" s novonastalom potrebom za privatnosti i izolacijom, koje su unatoč sličnim okolnostima u drugim dijelovima svijeta samo u Americi postale dominantne vrijednosti (Jackson, 1985, u Nicolaides i Wiese, 2006, str. 30; Clapson, 2003).

"Negdje usput, nizom malih i dobronamjernih poteza, tradicionalni gradovi u SAD-u postali su kriminal" (Duany, Plater-Zyberk i Speck, 2010, str. 21). Upečatljivom rečenicom autori opisuju transformaciju američkog *urbanog* i opisuju urbano širenje ili *sprawl* kao nametnuti životni stil, odnosno ne kritiziraju predgrađa ili suburbiju *per se*, nego činjenicu da u Americi prevladava suburban način života u svojem najpogubnijem obliku, u kojem vladaju lokalni zakoni zoniranja, federalna politika te ovisnost o automobilu na štetu zajednice, pojedinca ili susjedstva. Kunstler (1994) govori o ružnoći i besmislu suburbanoga krajolika u smislu preizgrađenosti, "većina je depresivna, brutalna, ružna, nezdrava i duhovno ponižavajuća", ili životnoga stila koji je ograničen na "destruktivni, rasipni, otrovni spektakl koji potiče agorafobiju, što političari ponosno zovu 'rastom', te je takav način života postao i neodrživ u ekološkom i socijalnom smislu i realno nedostupan u kategorijama ekonomske održivosti pojedinca" (Kunstler, 1994). Uzimajući u obzir činjenicu da je Kunstlerov pristup kritiziran kao prekritičan i prenegativan, njegove tvrdnje jesu definitivno oštre i konkretne, no unatoč pregresivnom stilu kojim opisuje propadanje urbanoga krajolika, u njegovu shvaćanju *geografije ničega* sumirane su mnoge boljke (sub)urbanoga načina života, bilo da je riječ o socijalnim ili urbanističkim posljedicama. Iako manje oštrim izborom riječi, i Saunders kritizira američko urbano širenje i smatra da će se trend suburbanizacije morati zaustaviti zbog isprepletenih socioekonomskih uvjeta života, kao što su troškovi života u suburbiji u smislu cijene goriva ili zagađenja ili pak dosada i izolacija kada je u pitanju društveni život (Saunders, 2005). Kolb (2008) smatra da su suvremena predgrađa, odnosno njihovo nekontrolirano širenje, sa svojim tematskim mjestima i parkovima logotipi suvremenih *mjesta* te povezuje koncept mjesta s promjenom načina života, odnosno pokušava suprotstaviti tradicionalno mjesto novom tipu, kojemu je uporište u suburbiji. Kolb problem suburbije vidi u urbanom planiranju koje se diktira profitom i rezultira nedostatkom simboličke vrijednosti kao ključnom dimenzijom mjesta: "... teorija o prirodi mjesta koja naglašava ulogu zajedničkih normi i očeki-

vanja spram pretvaranja prostora u socijalno mjesto" (Kolb, 2008, str. 8). Na suburbanizaciju proizvedenu i diktiranu profitom osvrće se i Dolores Hayden, napominjući da su negativni aspekti suburbanizacije, kao što su nekontrolirano širenje ili socijalna segregacija, rezultati upravljačkih politika koje su godinama podržavale rast suburbije, odnosno formirale suburbanizacijski diskurs kao "nacionalni proces odbacivanja starih kvartova ili gradova kao zastarjelih" u zamjenu za "nove razvojno orijentirane projekte" (Hayden, 2006, str. 476). Osim toga, Hayden smatra da je inzistiranje na suburbanom idealu unaprijed izgubljena bitka. Izolacija i od zajednice i od mjesta rada otežava kombiniranje svakodnevnih dužnosti, a istodobno odvajanje privatnoga od javnoga, kao i "muškoga" grada i "ženske" suburbije, proizvodi ekonomske i političke nejednakosti te dugoročno narušava obiteljske odnose (Hayden, 1981; Elin, 1999).

Svi spomenuti autori bave se suburbanizacijom kroz naglašavanje suburbanoga širenja kao negativnoga procesa i zapravo pokušavaju pronaći alternativu tom procesu koja će transformirati suvremenu suburbiju u održivo *mjesto* i spriječiti daljnje metastaziranje neodrživih suburbanih vrijednosti, kao što je, po Saundersovu mišljenju, "kuća s puno prostora i privatnosti ... (koja generira) duge vožnje, socijalnu izolaciju i nedostatak stimulacije, osim malo televizije, interneta i telefona" (Saunders, 2005, str. vii). U samim naslovima nekih od navedenih knjiga jasan je zajednički stav o usponu i padu specifičnoga životnog stila i kvalitete života, koji je u Americi duboko povezan sa suburbanijom kao *načinom života*. U isti mah spomenuti teoretičari različito gledaju na važnosti tradicionalnoga mjesta i načina na koje bi se ono trebalo resemantizirati. Uzimajući u obzir britansko iskustvo, gdje se suburbanizacija događa u drugačijem društvenom kontekstu, vrijeme je da se zapitamo gdje je, tj. je li u Americi, nešto pošlo krivo na putu od vrtnoga grada do urbanoga širenja. Na primjeru Velike Britanije već smo uvidjeli da su predgrađa nastajala iz raznih potreba, počevši od bijega iz bujajućega grada bliže prirodi i privatnosti do potrebe za zbrinjavanjem prevelikoga broja stanovnika koji su masovno doseljavali u grad kada se počeo razvijati suburban način života kakav danas poznajemo.

Kada je riječ o suburbanizaciji, europski kontekst se razlikuje od opisanog američkog, a velikim dijelom i od britanskoga, ali se razlikuje i unutar same Europe, što taj prostor čini izrazito raznolikim, a time i teškim za definiranje u bilo kojem smislu. "Suburbija varira u Europi ovisno o svojoj provincijskoj lokaciji, urbano-prostornoj tipologiji i socijalnoj strukturi korisnika i stanovnika kao i funkcija" (Bodenschatz, 2007, str. 3).

Prva je karakteristika europskoga konteksta postojanje raznih tipova gradova s obzirom na, najšire govoreći, geografski položaj i povijesni razvoj. Leontidou ističe važnost percepcije dvaju tipova urbanizacije, odnosno urbanizma, u europskom kontekstu koji su proizveli dva tipa grada – sjeverne gradove i južne, mediteranske gradove. Ovakvu dihotomiju, naizgled vrlo geografsku, još je i Weber identificirao u svojoj analizi grada kada je govorio o gradovima sjeverno i južno od Alpa. Dihotomija sjever – jug naoko je vrlo temeljna, ali svakako olakšava snalaženje u europskom kontekstualnom mnoštvu urbanih tradicija. Leontidou razliku između sjevernih i mediteranskih gradova objašnjava tvrdnjom da industrijalizacija nije polazište (sub)urbanizacije mnogih dijelova Europe, nego da je urbana morfologija mediteranske Europe rezultat djelovanja kulture i identiteta kao ključnih pokretača urbanizacije i urbane transformacije (Leontidou, 1990; Leontidou, Afouxenidis, Kourliourous i Marmaras, 2007). Phelps također uzima dihotomiju sjever i jug opisujući europsku suburbanu konstelaciju kao temelj za proučavanje globalnih suburbanizama (Phelps, 2012). Ipak, on razlikovanje sjevernoga i južnoga (ali i istočnoga i zapadnoga) prikazuje ovisno o političkim i upravljačkim strategijama koje su karakteristične za određeno područje. S obzirom na to da je Europa prostor u kojem nailazimo na suvremeno postojanje najstarijih suburbanih naselja nastalih u svrhu približavanja gradu koji su danas najvidljiviji na jugu Europe, ali i na postojanje i postmoderne suburbije, poput londonskoga Croydona ili ciriškoga Freinbacha, skandinavskih vrtnih predgrađa uronjenih u prirodu te postsocijalističkih periurbanih hibrida, Phelps smatra da je heterogenost suburbanih prostora koje možemo zateći u Europi rezultat političkog upravljanja modernim nacijama državama koje kroz razne mehanizme djeluju na dinamiku suburbanizacije (Phelps, 2012). Na primjer Bodenschatz, opisujući situaciju u Njemačkoj, naglašava kako je općenito mišljenje da "njemačka suburbija izgleda mnogo manje grozno od američke" prije svega zbog strogih granica koje su postavljene da ograniče širenje suburbije, pogotovo da onemoguće širenje bez plana i bez npr. pratećega javnog prijevoza, čime se ne smanjuje efekt ekološkoga zagađenja i urbanoga širenja (Bodenschatz, 2007).

Prisutnost ili odsutnost neke razine planiranja jest druga karakteristika procesa suburbanizacije u europskom kontekstu (Bodenschatz, 2007; Couch, Leontidou i Petschel-Held, 2007; Phelps i sur., 2006). Zapadnoeuropska tradicija (sub)urbanizacije naglašava planiranje i regulaciju suburbije, novih gradova i zelenih zona te pojasova, pa rezultira onim što teoretičari nazivaju *lifestyle sprawlom*, u čijoj je srži antiurbana tradicija zapadnoga svijeta, u kojem stanovništvo zapravo bježi iz grada od samih početaka moderne urbanizacije u 19.

stoljeću (Leontidou i sur., 2007). Autorica objašnjava da se urbanizacija mediteranskih gradova temelji na magnetskoj sili kojom grad privlači ljude i kulture, *astyphiliji*, a gradovi su karakteristični po kompaktnosti, neformalnom razvoju i spontanom urbanom širenju (Leontidou i sur., 2007). Privlačnost grada kao katalizator suburbanizacije dio je južnoeuropskoga identitetskog sklopa, u kojem se selo promatra kao nazadno i siromašno, dok je grad mjesto bogatstva i produktivnosti. Leontidou objašnjava južnoeuropsku suburbanizaciju kao *de facto* suprotnost anglosaksonskoj ili sjevernoeuropskoj tradiciji. *Astyphilija*, o kojoj Leontidou govori, ima svoje korijene u socioekonomskim prilikama na prostoru južne Europe koje su se preklapile s kulturnom i identitetnom tradicijom doživljaja urbanoga kao poželjnoga. Za razliku od mediteranskih gradova ili gradova južno od Alpa, Arnstbeg i Bergstorm smatraju da suburbanizacija i širenje u sjevernoj Europi nisu rezultat nedostatka zakonske regulative ni nedostatka kontrole, a nisu ni rezultat *astyphilije*, nego su rezultat kontroliranoga, planiranoga širenja gradova u 20. stoljeću. Uzimajući za primjer Stockholm, autori zaključuju da su ti procesi zapravo rezultat kontroliranoga planiranja, gdje je prorjeđivanje urbanoga prostora dugo bilo norma planiranja koja je zakonski regulirana. "Vladine norme i preporuke, kao i vladini krediti usmjereni prema poticajnoj stanogradnji zajedno s monopolom na zakone o planiranju, razvoju i gradnji, održale su urbani rast Stockholma u čvrstom stisku" (Arnstberg i Bergstorm, 2007, str. 180).

Treća karakteristika europskih suburbanih naselja koja ih općenito razlikuje od anglo-saksonske tradicije jest činjenica da su mali, povijesni centri okosnica europske suburbije (Bodenschatz, 2007). Mnogi autori koji analiziraju suburbiju slažu se da suburbija odražava raznolikost karakterističnu za europski prostor i da je ne možemo definirati kao homogenu rezidencijalnu zonu s niskom gustoćom naseljenosti, kao "monotonu strukturu srednjih klasa" ili pak kao jednosmjerni odnos grada i periferije, u kojem periferija gravitira isključivo prema gradu (Couch i sur., 2007; Phelps i sur., 2006; Keil, 2013).

NOVA TERMINOLOGIJA ILI RASPRAVA O REZULTATIMA SUBURBANIZACIJE

Proces suburbanizacije, odnosno posljedice toga procesa, mogu se u najširem smislu definirati oslanjajući se na upravljačko-administrativnu dimenziju, koja, s obzirom na kontekst, odgovara na pitanja što je to predgrađe i tko i kako upravlja tim prostorom, odnosno tko ga naseljava. Zatim slijede tipologije koje se temelje na socijalnoj dimenziji, točnije

na polarizaciji između siromašnih i bogatih, odnosno na kvaliteti života koja vlada u specifičnim predgrađima, pa predgrađa dijelimo na *slumove*, *favele*, *bodonvilles*, *kampongs*, *barrios* ili pak *gated communities*, *security parks* i *garden suburbs* (Drummond i Labbe, 2013; Hirt, 2012). Sljedeća tipologija bavi se suvremenom transformacijom klasičnih predgrađa u cjelini, koja se često razlikuju u funkcionalnoj dimenziji i obuhvaća pojmove poput *edge cities*, *technoburb*, *flexspace*, *boomburbs*, *metroburbia*, *exopolis*. Nove urbane forme zahvaćene ovim nazivima karakteriziraju različite funkcije i različiti korisnici prostora. "Sjajne fasade poslovnih parkova susreću poljoprivredno zemljište, ekstremno povezana mjesta prvi su susjedi s područjima koja su odsječena od urbanih regija, napredna infrastruktura može se naći usporedno s uslužnom pustinjom; neboderi pozdravljaju obiteljske kuće, velike ceste i bazeni na drugoj su stani ograde industrijskih lokacija (...)" (Lehrer, 2013, str. 59). Sve navedene terminološke varijacije pokušavaju objasniti transformaciju jedinstvenoga tipa povijesnoga predgrađa ili, preciznije rečeno, socioprostorno prestrukturiranje koje se događa na međi između urbanoga i ruralnoga prostora, tzv. *postsuburbiju* (Phelps i sur., 2006). Istodobno svaki od koncepata unosi u definiciju drugačije aspekte, uzimajući u obzir razne discipline iz kojih proizlaze, pa je, kako je Garreau naznačio, ponekad teško shvatiti da svi govore o istom (Garreau, 1992). U literaturi se ipak najviše zadržao i ustalio termin *edge city*, tj. u doslovnom prijevodu *rubni grad*, jer se semantičko značenje same fraze može upotrijebiti u najširem kontekstu (Phelps i sur., 2006; Elin, 1999). Do danas su mnogi autori preispitali koncept rubnih gradova i teorijska polazišta (Bingham, Bowen i Amara, 1997; Lang, 2003b; Cannato, 1992; Walker, 1994; Hise, 1997), odnosno može li se dokazati njihovo postojanje, kroz studije slučaja usredotočujući se samo na neke od parametara koje je zadao Garreau, kao što je sveukupna veličina uredskoga prostora, broj zaposlenih ili struktura stanovništva (Gerlofs, 2012). Definirajući rubni grad kao teorijski koncept, Garreau govori o novim urbanim centrima na rubovima postojećih gradova, koji predstavljaju treći val urbanizacije u američkom kontekstu, a on počiva na procesu premještanja poslovnoga sektora izvan centra grada (*downtowns*) na područja koja su prije bila namijenjena prije svega stanovanju (prvi val urbanizacije), odnosno za kupovinu kao temelj drugoga vala urbanizacije, što ga karakterizira gradnja trgovačkih centara, takozvani *malling of America* (Garreau, 1992, str. 4). *Rubni grad*, po Garreauovu mišljenju, u biti mijenja tradicionalnu američku suburbiju u prostornom, funkcionalnom i socijalnom smislu, ali je zapravo grad u kojem se više radi nego što se živi. Definicija *rubnoga grada* uključuje pet parametara: "više od 465 000 m² ured-

skoga prostora; više od 55 750 m² prodajnog prostora; broj zaposlenih veći je od broja stanovnika; percepcija jedinstvenoga mjesta; nema sličnosti s naseljem kakvo je bilo prije tri-deset godina" (Garreau, 1992, str. 7).

Dakle, za Garreaua *rubni grad* jest strogo definiran prostornim, demografskim i identitetnim kategorijama, a ključna pretpostavka koncepta leži u postojanju nekoga tipa izgrađenog okoliša koji se transformirao do neprepoznatljivosti i postao donekle *postpovijesno* ili ostao bespovijesno mjesto (Garreau, 1992). Konkretna definicija koja polazi od parametara od kojih su prva tri strogo kvantitativni, a ostala dva kvalitativni parametri, otežava prepoznavanje Garreauovih rubnih gradova u praksi (Lang, 2003a). Pokušavajući generalizirati koncept i identificirati što više karakteristika rubnoga grada, Garreau je definirao tri podtipa: *uptowns* (gornji gradovi), *boomers* (cvatući gradovi) i *greenfields* (zelena polja). Garreauov koncept *rubnih gradova*, a i samo postojanje takvih naselja, kritizirano je u nekoliko ključnih aspekata. Najvažnija kritika rubnoga grada dolazi od teoretičara postmodernog urbanizma, kao što su Soja, Dear i Dahman, koji rubne gradove povezuju sa širim kontekstom razlijevajućega (*sprawling*) metropolisa i zakonima tržišta te smatraju da su rubni gradovi primjeri na kojima se mogu proučavati *značajke eksploatiranja* karakteristične za postmoderni grad (Gerlofs, 2012). Na sličnim temeljima počiva i sljedeća kritika rubnih gradova, koja sagledava rubne gradove kroz širu kritiku kapitalističke urbanizacije te ih identificira kao instrumente za akumuliranje kapitala (Marcuse, 1997; Phelps i Parsons, 2003; Walker, 1994). Kritičari su nadalje usmjereni prema socijalnoj i rasnoj segregaciji (Byrum, 1992), koja može proizaći iz naselja koja se temelje prije svega na poslovnom sektoru i pratećim sadržajima (koje si mnogi zaposleni u konkretnom naselju ne mogu priuštiti) te na nemogućnosti da se dostigne razina *istin-skog urbaniteta*, koji se ne mjeri statističkim pokazateljima nego stvaranjem identiteta grada. U tom kontekstu Lang govori o *edgeless cities*, točnije o nepreglednim rubnim gradovima bez osjećaja mjesta u identitetnom smislu (Lang, 2003a).

Technoburb je naziv za nove gradove koji nastaju kao zamjena za tradicionalnu suburbiju. Termin je skovao Robert Fishman u svojem djelu *Bourgeois Utopias*, u kojem, između ostalog, pokušava naglasiti razliku između starijega tipa predgrađa, koja su od početaka u 18. stoljeću služila kao specijalizirani dio sve širega metropolisa. Bez obzira na to jesu li se nalazili unutar ili izvan administrativnih granica centralnoga grada, predgrađa su uvijek funkcionalno ovisila o urbanom centru, no novi tip predgrađa temelji se na decentralizaciji stanovanja, industrije i usluga, odnosno na "prekidu urbane periferije s centralnim gradom, koji je postao suvišan, i stva-

ranju decentralizirane okoline, koja posjeduje ekonomsku i tehnološku dinamiku koju povezujemo s gradom" (Fishman, 1987, str. 190). Fishman govori o "kraju suburbije kakva je nekad bila" i stvaranju novoga tipa grada koji se temelji na ponovnom povezivanju rada i stanovanja, što ih je tradicionalna suburbija strogo odvajala. Definicija *technoburba* ili tehničkoga grada odnosi se na "perifernu zonu, veličinu općine koja se razvila kao praktična socioekonomska jedinica" (Fishman, 1987, u LeGates i Stout, 2011, str. 77). *Technoburb* je neplanski grad ovisan o prometnicama, bez jasnih prostornih granica i bez specifične administrativno-upravlačke nadležnosti koja bi osigurala kontrolu ili planiranje. Glavne su mu odrednice povezivanje stanovanja i rada unutar manjih prometnih udaljenosti koje se odvijaju u više smjerova, a ne samo na potezu periferija – centar. Istodobno razvoj *technoburba* mijenja krajolik, i to s negativnim predznakom: "Krajolik *technoburba* je beznadna mučka stanovanja, industrije, trgovine, pa čak i poljoprivrede" (Fishman, 1987, str. 190). Mace naglašava važnost povijesnoga konteksta u Fishmanovu konceptu, u kojem se obrađuje specifičan tip tradicionalnih predgrađa, onaj više srednje klase, dok se ne bavi ostalim tipovima predgrađa, kao što su npr. radnička (Mace, 2012). U isti mah urbanistički *technoburb* potiče "standardizirani i pojednostavljeni *sprawl*", na štetu kojeg arhitektura i nasljeđe centralnoga grada propadaju (Fishman, 1987). Važnost koncepta *technoburba* kao jednog od neologizama kojim se objašnjavaju (post)suburbani procesi leži u identificiranju decentralizacije i (ponovnoga) povezivanja stanovanja i zaposlenja kao bitnih čimbenika nove suburbanizacije. Novi prostorni kontekst koji počiva na nekontroliranom širenju (*sprawl*) posjeduje, po Fishmanovu mišljenju, funkcionalnu logiku i on u svojoj analizi naglašava važnost vremena u kojem će *technoburb* dobiti i identitetnu i estetsku razinu (Fishman, 1987).

Sljedeći termin kojim ćemo se baviti jest *exopolis*. Soja je osmislio *exopolis* da bi objasnio rastakanje razlika između tradicionalnih formi izgrađenoga krajolika i promjenu koja se time dogodila u gradovima koji se "izokreću izvana prema unutra i iznutra prema van istodobno" (Soja, 1989, str. 95). Dakle, radi se o skupu procesa na prostoru postmetropolisa koji mijenja prostornost ili socijalnu proizvodnju prostora kako smo ga prije definirali – relativno jednostavno kao urbani, ruralni ili suburbani. Rast rubnih ili vanjskih (*outer*) gradova, kako ih Soja još naziva, i istodobna rekonstrukcija (i socijalna i prostorna) centralnih gradova čini dojučerašnje teorijske konstrukcije neprilagođenima, a definicije nepotpunima.

Exopolis Soja definira kao "exo koji se odnosi na rast grada izvan tradicionalne gradske jezgre, i na *grad bez*, grad koji više

ne sadrži tradicionalne odlike grada" (Soja, 2011, str. 378). Iako definiran kao jedan od diskursa postmetropolisa, *exopolis* kao koncept ključan je dio Sojine teorije o regionalnoj urbanizaciji koji opisuje "gotovo oksimoronsku urbanizaciju suburbije i s njom povezanu paradoksalnu periferijalizaciju urbanoga centra" (Soja, 2011, str. 378). Najvažnije karakteristike *exopolisa* jesu, osim neminovnog rasta, odnosno širenja, heterogenost, policentričnost i veća gustoća naseljenosti te nepostojanje jasnih granica. Koncept *exopolisa* naglašava prostornu polarizaciju, koju Soja naziva *prostornom neusklađenošću*, a temelji se na neuravnoteženosti između stanovanja i mjesta rada. No ta prostorna neusklađenost danas nije jednodimenzionalna, nego povlači za sobom mnoga pitanja o planiranju infrastrukture, funkcioniranju upravljačkih politika, kao i borbu za socijalnu i prostornu pravdu (Soja, 2000). Na primjeru Los Angelesa Soja iznosi svoja zapažanja o rubnim gradovima, koja po njegovu mišljenju generiraju socijalnu nejednakost i ekološke probleme, koji su dublji od jednostavne polarizacije predgrađa na siromašna geta i postsuburbani krajolik srednje klase. Osim *exopolisa*, Soja je uveo i pojam *gradova izvan ruba* (*off-the-edge cities*), koji obuhvaćaju nekad predviđene gradove čiji se razvoj temeljio na povećanju radnih mjesta i određenih tipova posla (Jarvis, Pratt i Cheng-Chong, 2001). Problem gradova *izvan ruba* jest što radna mjesta nikad nisu otvorena, a gradovi su narasli do 100 000 stanovnika, pa se svakodnevica svela na dnevne migracije, a socijalna struktura gradova temelji se na organiziranim grupama sklonim devijantnom i kriminalnom ponašanju te beskućnicima (Soja, 2000). Kritika Sojina pristupa formirala se oko pretjerana naglasaka na prostor te stavljanja u žarište samo jednoga grada, što dovodi u pitanje vezu između "teoretskih osnova i empirijskoga narativa" (Hubbard i Kitchin, 2005).

Naglasak na policentričnosti urbanoga tkiva susrećemo i u sljedećem teorijskom konceptu, *metroburbiji*. Definirana kao "fragmentirana mješavina uredskih i rezidencijalnih objekata s više čvorišta, koje karakterizira fuzija obilježja suburbanog, *exurbanog* i urbanog prostora", u *metroburbiji* se ogledaju socijalne i kulturne vrijednosti društva u kojem nastaje (Knox, 2008, str. 2). *Metroburbija*, za razliku od ostalih koncepata, ne počiva na tipu naselja, nego na cjelokupnom prostoru koji okružuje centralne gradove, odnosno *novi metropolis*. Novi metropolis je "sveobuhvatan pojam kojim se opisuje stereotipna urbanizirana regija koja je proširena i preoblikovana za prihvaćanje rastućih složenih i opsežnih obrazaca međuovisnosti u policentričnim mrežama šest ili više urbanih oblasti i do pedeset centralnih čvorova raznih tipova i veličina, prostorno odvojenih, ali funkcionalno umreženih, koji izvlače veliku

ekonomsku snagu iz nove funkcionalne podjele rada" (Knox, 2008, str. 39).

U *metroburbiji* se nalaze gotovo svi ranije opisani fenomeni – od *rubnoga grada* do *boomburba*. Osnovna hipoteza koju Knox postavlja u konceptu *metroburbije* jest raznolika mogućnost interpretiranja izgrađenoga krajolika, koji nastaje kao "međuigra razvojne industrije, profesionalaca s područja dizanja te brojnih konzumenata s različitim željama (aspiracijama) te sklonostima" (Knox, 2008, str. 3). *Metroburbija*, po Knox-ovu shvaćanju, počiva na filozofiji potrošnje i suvremenoj konzumerističkoj kulturi koju kontrolira sklop profesionalnih aktera promovirajući vrijednosti i poželjne identitete koji mijenjaju rubove naselja iz demokratskih utopija u mjesta *buržoazijske vulgarnosti* (Knox, 2008, str. 164). Pozivajući na raskidanje s utopijskom suburbijom iz 19. stoljeća i na svijest o suburbiji kao prostoru s bezmjesnim karakterom koji funkcionira u *geografiji ničeg*, *metroburbija* je prostor koji pokušava nadomjestiti mjesto u smislu socijalne proizvodnje prostora i estetike izgrađenoga krajolika, a akteri koji stvaraju *metroburbiju* jesu mnogi, no glavni su akteri, investitori: "*Metroburbija* je u znatnoj mjeri proizvod velikih investitora čije se tvrtke ne bave isključivo zemljištem i gradnjom nego i mnogim oblicima financija, osiguranja, marketinga i lokalnih politika" (Knox, 2008, str. 66). Koncept *metroburbije* teorijski je pozicioniran *novim metropolisom*, koji je obilježen ekonomskom strukturom neoliberalizma, mrežama informacijskih i komunikacijskih tehnologija i prostornom diferencijacijom, odnosno onim što Graham i Marvin nazivaju rascijepani urbanizam (*splintering urbanism*) (Knox, 2008; Graham i Marvin, 2001).

Knox je upotrijebio još jedan termin, *vulgaria*, koji kroz urbanističku sliku gradova opisuje socijalnu dimenziju vodećih rubnih gradova zasnovanu na konzumerizmu i "moralnom minimalizmu" (Knox, 2008). Knox, kao i drugi autori poput njega, naglašava da su kulturni krajolici suvremenih rubnih naselja "komodificirani i tematski, ekskluzivni i isključujući" (Knox, 2008; Kolb, 2008; Hirt, 2012). Williamson te Kirby i Modarres kritiziraju koncept *metroburbije* zbog pesimistične slike naselja na rubovima gradova te zbog nedostatka konkretnih rješenja za opisane probleme (Williamson, 2010; Kirby i Modarres 2010).

Boomburb ili *slučajni grad* definiran je u (sub)urbanoj studiji Langa i Simmonsa iz 2001. godine, u kojoj autori uvode novu kovanicu kojom opisuju predgrađa koja su nekad bila spavaonice, a danas su gradovi veći od 100 000 stanovnika. *Boomburb* je grad koji je otpočeo rasti oko 1940. godine i ima visoku stopu populacijskog rasta, ali nije najveći grad u metropolskoj okolini te se razlikuje od tradicionalnoga grada s obzirom na manju gustoću naseljenosti i širu prostornu kon-

figuraciju. Po svojim karakteristikama nerijetko su veći od tradicionalnih velikih gradova u SAD-u, no istodobno su "urbani *de facto*, ali ne i po osjećaju" (Lang i LeFurgy, 2007, str. 2). *Boomburb* po definiciji obuhvaća neke od navedenih konceptata, kao što su *technoburb*, *edge city* ili *edgeless city*, no fokusira se, osim na kvantitativne pokazatelje, na nedostatak identiteta kao bitnu razliku između *živoga* grada i *boomburba*, kao i na pozicioniranje *boomburba* unutar upravljačke politike određenoga administrativnog područja. Potonje je razlog za drugi pridjev koji Lang rabi u opisivanju toga tipa grada, *slučajan* grad, zbog njegove nemogućnosti svrstavanja među uobičajenu urbanu upravljačku politiku i tipologiju, jer zapravo nitko ne zna kamo bi ih trebalo smjestiti. "Čini se kako je malo koji *boomburb* očekivao da postane grad, ili tek treba potpuno upiti svoj identitet, i zato je slučajno stekao taj status" (Lang i LeFurgy, 2007, str. 4).

Dotaknut ćemo se još jednoga koncept koji pokušava objasniti transformaciju na rubovima gradova, ovaj put iz perspektive urbanoga dizajna. Radi se o konceptu *krajolika između* (*middle landscape*), koji je opisao Peter G. Rowe. Autor njime opisuje američku suburbiju kroz morfološku tipologiju izgrađenog okoliša. I u ovom slučaju autor istražuje američki krajolik, povijesni pregled i neka rješenja, ali njegova je definicija možda najšira, a time i primjenjivija na istraživanje prostora koji nije nastao u američkoj tradiciji. On, najopćenitije sažeto, definira *krajolik između* kao prostor između sela i grada u kojem se zapravo susreću svi ranije navedeni suburban oblici (Rowe, 1991). Bez ulaženja u dublje analiziranje Roweova koncepta, važno je spomenuti pojam *krajolika* kao koncept u istraživanju suburbanih prostora i njegovu vezu s procesom periurbanizacije, koji posebno naglašava hibridnost karakterističnu za periurbani krajolik (Qvistorm, 2013).

ZAKLJUČAK

Ubrzano naseljavanje gradova, ali i urbani način života, danas su globalni stil života bez obzira na kontekstualne socijalne, političke ili ekonomske prilike. Upravo je težnja za urbanim u idealnom smislu dovela ili je na putu da dovede do transcendencije urbanizma kao načina života do suburbanizma kao načina života. U ovom radu dotaknuli smo se važnih konceptata i suvremenih teorija o suburbanizaciji i njezinim prostornim proizvodima, pokušavajući zahvatiti što veći raspon spoznaja o dosadašnjem razvoju rubnih prostora.

Supekova maksima grad po mjeri čovjeka u globalnom kontekstu prostornosti gubi svoje značenje s obzirom na fenomene ukidanja i sažimanja prostora, ubrzanja vremena i stvaranja nemjesta ili, u najradikalnijim teorijama, smrti mjesta do kojih dolazi zbog događajnoga preobijla i komodifikaci-

je. Metropolis, aglomeracija, konurbacija, megalopolis nazivi su za definiranje nepreglednih urbanih struktura u kojima međusobno srastaju urbano, ruralno i suburbano, a u isti mah se mijenjaju identiteti specifičnih prostora i mjesta, ostavljajući za sobom naizgled heterogeni društveni prostor.

Mogućnost prebacivanja u razne prostore, a shodno tome i na razna mjesta unutar specifičnoga, dnevnoga, vremenskoga perioda, otvorila je grad prema okolici na više načina: grad se širi svojim prepoznatljivim fizičkim manifestacijama, poput izgrađenosti, ali širi se i na simboličkoj razini, mijenjajući značenje jednostranog urbanog prema kompleksom fenomenu odnosa koji prožimaju prostor. Danas je taj globalni proces temelj regionalne urbanizacije koji mijenja naselja urbane mreže unutar i izvan gradskih granica prema sve urbanijem prostoru u smislu gustoće naseljenosti i socijalne heterogenosti, ali i načina života, no istodobno se radi o prostoru u sredini u kojem živi velik broj ljudi, a tek je zamjena za specifična mjesta u identitetnom smislu. Suburbanizacija je iznjedrila i srodne procese koji se razlikuju s obzirom na lokaciju, socijalni i funkcionalni kontekst, pa možemo govoriti o periurbanom prostoru i periurbanizaciji kao funkcionalnom urbaniziranju rubnih dijelova grada ili pak o urbanom razlijevanju, *urban sprawl*, kao negativnom trendu prostornoga širenja grada. Svim navedenim procesima slično je da opisuju rast, bilo da je riječ o prostornom širenju ili o širenju urbanoga načina života. Način na koji se neko područje suburbanizira ranije je ovisio o društvenom kontekstu, a danas su specifični načini suburbanoga života dio općenitoga načina života karakterističnog za određeno društvo.

Brzina kojom gradovi mijenjaju svoju vizuru (*skyline*) i krajolik (*landscape*), ali i socijalnu strukturu i način života, dovela je, između ostalog, spoj europske i američke suburbanizacije do "raznobojnoga koktela stilova". Upravo je rubni položaj prostora i naselja koja su transformirana ono što ih čini isplativim i privlačnim, jer omogućavaju ostvarenje ključnih zahtjeva za napredak: profitabilnu administrativnu jedinicu, ali i kreiranje ili pak resemantizaciju identiteta svakoga naselja bilo seoskog ili gradskog, bilo rubnog, graničnog ili periferijskog. Strategije razvoja naglašavaju konkurentnost naselja i inzistiraju na spajanju tradicije, baštine i lokalnog identiteta sa zahtjevima tržišta, a sve za zajednički cilj ostvarivanja raznolikosti, koji je, paradoksalno, često upravo suprotan (Pichler-Milanović, Gutrz-Korycka i Rink, 2007; Hirt, 2012; Kreja, 2006; Stanilov, 2011; Sykora, 1999).

Sudar grada s okolicom često označuje sudar urbanoga s ruralnim, gdje pod ruralnim ne razumijevamo samo prostore s određenim postotkom stanovništva koji se bavi poljoprivredom nego ruralni stil života kao socijalan konstrukt koji da-

nas može označavati samo mirniji i usporeniji životni tempo u odnosu na veliki grad, ali svejedno znači dinamičan prostor (Leontidou i sur., 2007; Lukić, 2012). Nadalje, sudar grada s okolicom ponekad znači osvajanje stanovitoga prostora u sredini koji je imao funkciju zelenoga pojasa, poljoprivrednog zemljišta ili je jednostavno samo postojao u okolici grada, a koji stvara određeni tip društvenoga prostora, pa samim time i identitet specifičnoga (ne)mjesta koji se može i ne mora razvijati prema diferenciranom, multifunkcionalnom, gusto naseljenom i gusto izgrađenom prostoru koji će se uklopiti u postojeći urbanitet.

Rubni prostor teško je definirati kada je u pitanju socio-prostorna mreža naselja, jer, kao što smo vidjeli ranije u tekstu, rub može podrazumijevati prostorno dosta udaljene lokacije koje ovise o centralnom gradu urbane mreže. Istodobno rub može biti u doslovnom značenju, dakle naselja koja jesu na administrativnom ili psihološkom rubu grada, graniče s gradom te su dio uže urbane okolice.

Život u sjeni (velikoga) grada kompleksan je fenomen koji u sebi sadrži dvostranost. Blizina grada omogućuje razvoj rubnih naselja, što im daje prednost spram ostalih naselja urbane mreže, ali u isti mah grad rabi taj prostor mijenjajući specifičnost mjesta. Potonja transformacija ne mora uvijek biti negativna, no kao što smo vidjeli, transformacija započinje prostornim intervencijama koje zauvijek mijenjaju vizuru i doživljaj nekoga mjesta. Često je ta transformacija rezultat djelovanja samo pojedinih društvenih aktera koji neposredno mijenjaju okolicu i način života stanovništva, a samim tim i identitet naselja. Upravo je suburbani način života onaj koji pokušava spojiti nespojivo: živjeti u prirodi i iskorištavati grad ili pak približiti se gradu, a izbjeći negativne aspekte urbanog, ali danas suburbano podrazumijeva i prostorno udaljavanje poslovnog i rezidencijalnog u oba smjera, kao i stvaranje zbrčkanih nakupina objekata u krajoliku, čija raznolikost ne stvara dinamiku nego upravo suprotno – uniformnost mjesta.

LITERATURA

Arnstberg, K.-O. i Bergstorm, I. (2007). No place like second home: Weekends, holidays, retirement and urban sprawl. U C. Couch, L. Leontidou i G. Petschel-Held (Ur.), *Urban sprawl in Europe – Landscape, land-use and policy* (str. 163–180). Oxford: Blackwell Publishing.

Bingham, R. D., Bowen, W. M. i Amara, Y. (1997). *Beyond edge cities*. London: Routledge.

Bodenschatz, H. (2007). Urbanization and suburbanization – Assumptions about the future of European urban regions. *The Urban Reinventors Online Urban Journal*, 1, June 07. Dostupno na <http://www.urbanreinventors.net/1/bodenschatz/bodenschatz-urbanreinventors.pdf>

Byrum, O. E. (1992). Edge cities: A pragmatic perspective. *Journal of the American Planning Association*, 58(3), 396–411.

- Cannato, V. J. (1992). The urbanization of suburbia. *Futurist*, 26(2), 41.
- Clapson, M. (2003). *Suburban century: Social change and urban growth in England and USA*. Oxford: Berg Publishers.
- Corcoran, M. P., Gray, J. i Peillon, M. (2010). *Suburban affiliations: Social relations in the greater Dublin area*. Syracuse: Syracuse University Press.
- Couch, C., Leontidou, L. i Petschel-Held, G. (2007). *Urban sprawl in Europe – Landscape, land-use and policy*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Drummond, L. i Labbe, D. (2013). We're a long way from Levittown, Dorothy: Everyday suburbanism as a global way of life. U R. Keil (Ur.), *Suburban constellations* (str. 46–51). Berlin: Jovis.
- Duany, A., Plater-Zyberk, E. i Speck, J. (2010). *Suburban nation: The rise of sprawl and the decline of the American Dream*. New York: North Point Press.
- Elin, N. (1999). *Postmodern urbanism (revised edition)*. New York: Princeton Architectural Press.
- Fishman, R. (1987). *Bourgeois utopias: The rise and fall of suburbia*. New York: Basic Books.
- Forsyth, A. (2012). Defining suburbs. *Journal of Planning Literature*, 27(3), 270–281. doi:10.1177/0885412212448101
- Gans, H. (1993). *People, plans and policies*. New York: Columbia University Press.
- Garreau, J. (1992). *Edge city: Life on the new frontier*. New York: Anchor Books Paperback.
- Gerlofs, B. A. (2012). *Producing edge city: Publics, perceptions and the right to life on the new frontier*. Dostupno na http://surface.syr.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1000&context=geo_thesis (22. 9. 2013.)
- Graham, S. i Marvin, S. (2001). *Splintering urbanism*. London: Routledge. doi:10.4324/9780203452202
- Grant, J., Nelson, A. C., Forsyth, A., Thompson-Fawcett, M., Blais, P. i Filion, P. (2013). The future of the suburbs. Suburbs in transition. *Planning Theory & Practice*, 14(3), 391–415. doi:10.1080/14649357.2013.808833
- Hall, P. (2005). *The sustainable city: A unicorn in the garden*. Dostupno na <http://archive.today/8mPIF>
- Harris, R. (2010). Meaningful types in a world of suburbs. *Research in Urban Sociology*, 10, 15–47. doi:10.1108/S1047-0042(2010)0000010004
- Hayden, D. (1981). *The grand domestic revolution: A history of feminist designs for American homes, neighborhoods, and cities*. Cambridge: MIT Press.
- Hayden, D. (2006). Building the American way: Public subsidy, private space. U B. M. Nicolaidis i A. Weise (Ur.), *The suburb reader* (273–280). New York: Routledge.
- Hirt, S. (2012). *Iron curtains: Gates, suburbs and privatization of space in a post-socialist city*. Chishester: Wiley-Blackwell. doi:10.1002/9781118295922
- Hise, G. (1997). *Magnetic Los Angeles: Planning the twentieth century metropolis*. Baltimore: JHU Press.
- Hubbard, P. i Kitchin, R. (Ur.) (2005). *Key thinkers on space and place*. London: Sage Publications.

- Jackson, K. T. (1985). *Crabgrass frontier – The suburbanization of the United States*. New York: Oxford University Press.
- Jarvis, H., Pratt, A. C. i Cheng-Chong, W. (2001). *The secret life of cities: The social reproduction of everyday life*. Harlow: Prentice Hall.
- Keil, R. (Ur.) (2013). *Suburban constellations*. Berlin: Jovis.
- Kirby, A. i Modarres, A. (2010). The suburban question. *Cities*, 27(2), 65–67. doi:10.1016/j.cities.2010.01.001
- Knox, P. L. (2008). *Metroburbia USA*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Kolb, D. (2008). *Sprawling places*. Athens: University of Georgia Press.
- Kreja, K. (2006). Spatial imprints of urban consumption: Large-scale retail development in Warsaw. U S. Tsenkova i Z. Nedović-Budić (Ur.), *The urban mosaic of post-socialist Europe. Contributions to economics* (str. 253–272). Heidelberg: Physica-Verlag.
- Kunstler, J. H. (1994). *Geography of nowhere: The rise and decline of America's man-made landscape*. New York: Touchstone.
- Lang, R. (2003a). *Edgeless cities: Exploring the elusive metropolis*. Washington D.C.: The Brookings Institution Press.
- Lang, R. E. (2003b). *Beyond edge city: Office sprawl in South Florida*. Dostupno na <http://www.brookings.edu/~/media/research/files/reports/2003/3/metropolitanpolicy%20lang/langmiami.pdf> (22. 9. 2013.)
- Lang, R. E. i Simmons, P. A. (2001). *Boomburbs: The emergence of large, fast-growing suburban cities in the United States*. Dostupno na http://www.knowledgeplex.org/kp/facts_and_figures/facts_and_figures/relfiles/boomburbs.pdf (24. 9. 2013.)
- Lang, R. E. i LeFurgy, J. B. (2007). *Boomburbs: The rise of America's accidental cities*. Washington. Brookings Institution Press.
- LeGates, R. i Stout, F. (Ur.) (2011). *The city reader*. London: Routledge.
- Lehrer, U. (2013). FlexSpace – Suburban forms. U R. Keil (Ur.), *Suburban constellations* (str. 58–62). Berlin: Jovis.
- Leontidou, L. (1990). *The Mediterranean city in transition*. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511522208
- Leontidou, L., Afouxenidis, A., Kourliourous, E. i Marmaras, E. (2007). Infrastructure related urban sprawl: Mega-events and hybrid peri-urban landscapes in Southern Europe. U C. Couch, L. Leontidou i G. Petschel-Held (Ur.), *Urban sprawl in Europe – Landscape, land-use and policy* (str. 71–101). Oxford: Blackwell Publishing.
- Lukić, A. (2012). *Mozaik izvan grada – tipologija ruralnih i urbaniziranih naselja Hrvatske*. Samobor: Meridijani.
- Mace, A. (2013). *City Suburbs – Placing suburbia in a post-suburban world*. New York: Routledge.
- Marcuse, P. (1997). The ghetto of exclusion and the fortified enclave: New patterns in the United States. *American Behavioral Scientist*, 41(3), 311–326. doi:10.1177/0002764297041003004
- McManus, R. i Ethington, P. J. (2007). Suburbs in transition: New approaches to the suburban history. *Urban History*, 34(2), 317–337. doi:10.1017/S096392680700466X

- Mumford, L. (1961). *The city in history*. San Diego: Harcourt Inc.
- Nicolaides, B. M. i Weise, A. (Ur.) (2006). *The suburb reader*. New York: Routledge.
- Phelps, N. A., Parsons, N., Ballas, D. i Dowling, A. (2006). *Post-suburban Europe – Planning and politics at the margins of Europe's capital cities*. New York: Palgrave Macmillan.
- Phelps, N. A. (2012). *An anatomy of sprawl: Planning and politics in Britain*. London: Routledge.
- Phelps, N. A. i Parsons, P. (2003). Edge urban geographies: Notes from the margins of Europe's capital cities. *Urban Studies*, 40(9), 1725–1749. doi:10.1080/0042098032000106573
- Pichler-Milanović, N., Gutrz-Korycka, M. i Rink, D. (2007). Sprawl in the post-socialist city: The changing economic and institutional context of Central and Eastern European cities. U C. Couch, L. Leontidou i G. Petschel-Held (Ur.), *Urban sprawl in Europe – Landscape, land-use and policy* (str. 102–135). Oxford: Blackwell Publishing.
- Qvistorm, M. (2013). Peri-urban landscapes: From disorder to hybridity. U P. Howard, I. Thomson i E. Waterton (Ur.), *The Routledge companion to landscape studies* (str. 427–437). Oxon: Routledge.
- Rowe, P. G. (1991). *Making of middle landscape*. Cambridge: MIT Press.
- Saunders, W. S. (Ur.) (2005). *Sprawl and suburbia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Soja, E. W. (2011). Regional urbanization and the end of the metropolis era. U G. Bridge i S. Watson (Ur.), *The new Blackwell companion to the city* (str. 679–689). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Soja, E. W. (1989). *Postmodern geographies*. New York: Verso.
- Soja, E. W. (2000). *Postmetropolis: Critical studies of cities and regions*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Solomon, L. (2007). *Toronto sprawls – A history*. Toronto: University of Toronto Press.
- Stanilov, K. (Ur.) (2011). *The post-socialist city*. Dordrecht: Springer.
- Sykora, L. (1999). Changes in the internal spatial structure of post-communist Prague. *GeoJournal*, 49(1), 79–89. doi:10.1023/A:1007076000411
- Walker, R. (1994). Edgy cities, technoburbs and simulacrum: Depthless utopias and dystopias on the sub-urban fringe. U *The City: Annual Colloquium Series of the Center for Social Theory and Contemporary History at the University of California Los Angeles*.
- Williamson, J. (2010). A review of "Metroburbia, USA". *Journal of the American Planning Association*, 76(2), 257. doi:10.1080/01944361003618488

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 24 (2015), BR. 3,
STR. 345-365

URSIĆ, S.:
IZMEĐU UTOPIJE...

Between Utopia and Non Place – Contemporary Suburban Space

Sara URSIĆ
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

Space on the urban edge as well as settlements that are part of that space are considered to be specific contemporary socio-spatial laboratories. Edge settlements, towns or villages, are affected by the central city which penetrates into its surroundings in multiple ways, some of which are visible, spatial transformations, but many are manifested at symbolic level and therefore represent a set of relationships that define space. The definition of suburbanization and all other related processes is based on the analysis of the key concepts such as urbanization, space and place and the consequences for the urban and suburban everyday life that emerge from the reconceptualization of those concepts. Starting from the presumption that we are all witnessing planetary suburbanism, this paper analyzes the process of suburbanization and focuses on contemporary spatial trends in edge settlements. Suburbanization processes are studied from a sociological perspective, which implies the expansion of the urban way of life and departure from strict definitions of cities and their surroundings by stressing the permeability of the urban boundaries in contemporary spatial classification. In this paper, the author attempts to explain the main agents of suburbanization and its socio-spatial results by rethinking the process of suburbanization through process dynamics, spatial and social dynamics as well as through research of the conceptual and semantic richness that has emerged in recent decades.

Keywords: suburbanization, suburbs, edge space, non place, city